

Чернявська С. М.

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

Шокуров О. В.

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

Дяченко О. В.

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІСТЬ У СУЧАСНІЙ ЛІТЕРАТУРІ: ТРАДИЦІЇ І НОВАТОРСТВО

У статті досліджується феномен інтертекстуальності як ключової характеристики сучасної літератури, що проявляється у взаємодії текстів, цитуванні, ремінісценціях та алюзіях на раніше опубліковані літературні твори. Інтертекстуальність позиціонується як не лише засіб художнього вираження, але й як спосіб формування нових смислів у постмодерністському дискурсі. Автори аналізують, яким чином сучасні письменники використовують класичні літературні традиції для створення новаторських текстів, що виходять за межі традиційного розуміння літературної творчості. У центрі уваги – інтертекстуальні стратегії, що дозволяють авторам переосмислювати культурні коди, а також механізми впливу цих стратегій на сприйняття читачів.

Особливе значення приділяється взаємозв'язку між традицією та інновацією в літературі. З одного боку, інтертекстуальність сприяє збереженню культурної спадщини, забезпечуючи безперервність літературного процесу через відсилання до канонічних творів. З іншого боку, інтертекстуальні елементи стають інструментом для експериментів із жанрами, стилями та формами, дозволяючи авторам розширювати межі літературного висловлювання. У статті розглянуто приклади творів сучасної української та світової літератури, в яких інтертекстуальність слугує засобом інтелектуальної гри з читачем, створення багатошарових смислів і виклику традиційним інтерпретаціям тексту. Зазначено, що інтертекстуальність у сучасній літературі – спосіб відображення глобалізаційних процесів та зростання інформаційного потоку, що формує нові способи сприйняття тексту. У статті проаналізовано, як інтертекстуальність впливає на читача, стимулюючи активне включення в інтерпретаційний процес. Читач стає співавтором, оскільки розуміння тексту залежить від його здатності розпізнавати інтертекстуальні відсилання та взаємозв'язки. Це, своєю чергою, підвищує інтелектуальний рівень взаємодії між автором і читачем, роблячи літературний твір поліфонічним за своєю природою. У висновку підкреслено, що інтертекстуальність є важливим чинником естетичного новаторства в сучасній літературі.

Ключові слова: новаторство, інтертекстуальність, експеримент, цитата, ремінісценція, алюзія.

Постановка проблеми. Інтертекстуальність як феномен літературного процесу набула особливого значення у сучасній літературі, ставши однією з ключових стратегій творення текстів. У контексті постмодернізму інтертекстуальність розглядається не лише як запозичення або цитування, а як спосіб взаємодії між текстами, що дозволяє автору вступати в діалог із літературною традицією, культурним надбанням і читачем.

З моменту отримання Україною незалежності та укорінення свободи слова не лише де-юре, але й де-факто у вітчизняній літературі відбувається

стрімкий, бурхливий розвиток. Ліна Костенко, Любо Дашвар, Сергій Жадан, Олександр Ірванець, Юрій Андрухович, Оксана Забужко, Марія Матіос та інші автори формують сучасну еліту, яка не лише визначає культурний вектор розвитку України, але й активно впливає на суспільні процеси, пробуджуючи громадську свідомість, критичне мислення та національну ідентичність через свої твори й публічну діяльність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Реалізація такого ефекту більшою мірою можлива через різноманітні форми інтертекстуальних

зв'язків: алюзії, ремінісценції, пастиші, пародії, що сприяють поглибленню змістових рівнів творів та створенню нових значень. Традиції класичної літератури, міфології, релігійних текстів переплітаються з новаторськими підходами, формуючи складний і багатшаровий текстовий простір. Водночас інтертекстуальність дозволяє авторам виходити за межі усталених літературних канонів, експериментувати зі структурами, жанрами та стилями, створюючи нові форми художнього висловлювання. На зазначеному також наголошує у своїх дослідженнях О. Білічак, робота якої носить більшою мірою прикладний характер та на основі лірики Євгена Плузника віддзеркалює підходи до використання елементів інтертекстуальності [3]. Спільна робота Т. Іванюхи й Г. Полякової зосереджена на проявах інтертекстуальності в есе О. Ірванця та А. Ткачова. Авторки наголошують, що інтертекстуальність виступає жанротвірним фактором постмодерної есеїстики поруч з асоціативно-інтерпретативною основою, суб'єктивністю та художньо-філософським осмисленням дійсності [6]. На конкретних успішних способах і методах інтеграції елементів інтертекстуальності вказує О. Переломова [8].

Постановка завдання. Мета роботи орієнтована на дослідження інтертекстуальних проявів у сучасній літературі, аналіз традиційних і новаторських підходів до створення текстів, а також визначення ролі інтертекстуальності у формуванні сучасного літературного дискурсу.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи творчість та надаючи аналіз сучасним українським письменникам, в першу чергу слід вказати на їх очевидну продуктивність. Подібні тенденції не можуть не тішити, адже в часи стрімкої міграції українського населення, що спричинена по більшій мірі повномасштабною війною, поширення українського літературного слова відбувається далеко за межами державних кордонів.

Так, за даними опитування, проведеного Українським Інститутом Книги та Kyiv Book Weekend за результатами 2023 року до найбільш популярних книг було віднесено «Місто» Валер'яна Підмогильного, «Записки Кирпатого Мефістофеля» Володимира Винниченка (Видавництво «Віхола»), «Тигролови» й «Сад Гетсиманський» Івана Багряного (Видавництво «Апріорі») [7]. Поціновувачів української літератури в першу чергу цікавить класика, історичне минуле та буремна сучасність, яка транслюється через неординарний підхід авторів. Більшість творів сучасників наповнені зашифрованими сенсами, амбівалентними думками, вели-

кою кількістю протиріч, що досягається шляхом інтертекстуальності. Якщо детермінувати дане поняття, то в першу чергу слід говорити про такі текстоутворювальні елементи, які імпліцитно або експліцитно присутні у поезії чи прозі, викликають у свідомості читача додаткові смислові асоціації, алюзії, ремінісценції і сприяють розширенню смислових меж тексту. Європейська теорія літератури, особливо постмодерністська і постструктуралістська, розглядає інтертекстуальність як набір цитат, «колаж», в якому створення «нового» можливе винятково за комбінування, «жонглювання» попередніми текстами [8]. Справді, однією з властивостей інтертекстуальності є те, що вона сприяє створенню подвійності сенсу, тобто він одночасно відноситься і до нового тексту, і до раніше створеного [6]. Взагалі, сенс для структуралізму є ключовим поняттям, що включає означення і означуване.

Мабуть, чи не кожен дослідник, який займається проблемою інтертекстуальності, солідарний з тим, що автор, ідентифікуючи в процесі творчості відношення свого тексту до інших, не тільки входить у широкий діалогічний контекст попередньої, теперішньої та наступної літератури, а й виробляє свою естетико-світоглядну позицію і художні форми, які найадекватніше дають змогу її висловити.

Постмодернізм синтезував ідею і теорію інтертексту. Це пов'язано зі своєрідним типом мислення митців, способом створення ними текстів, унікальним формуванням художньої картини світу. Концепція інтертекстуальності сприймається теоретичною авторефлексією постмодернізму і водночас його нормативною поетикою. Літературні тексти, створені в манері постмодернізму, вирізняються головним чином свідомою установкою автора на іронічне зіставлення різних літературних стилів, жанрових форм і художніх течій. Подібної думки дотримуються дослідники, які розуміють постмодернізм як історичний період або сукупність теоретичних і мистецьких рухів. Але якщо розглядати постмодернізм як певний спосіб свідомості, мислення, то твердження про свідому настанову автора на поєднання, синтез стилів, текстів, дискурсів видається логічно неправильним, таким, що не відповідає природним, немеханічним законам художньої творчості. Створення тексту відбувається на несвідомому рівні. На «новий» текст впливає культурна і генетична пам'ять автора, історико-літературна пам'ять взагалі. Наведемо декілька прикладів:

Фесичний роман «Солодка Даруся» Марії Матіос висвітлює трагічні сторінки історії Західної України, зокрема радянські репресії. Історія головної героїні – це метафора національної травми. Одна із найбільш влучних цитат із твору, що передає весь пафос і трагізм задуму: «Мовчання – найважчий тягар, що висить на душі» [9].

Багатогранні роботи Оксани Забужко, яка є авторкою книг «Польові дослідження з українського сексу» [5], «Музей покинутих секретів» [4]. Так, Забужко досліджує тему історичної травми, національної пам'яті та жіночої долі в контексті історичних катастроф України, таких як Голодомор і Друга світова війна: «Нація – це пам'ять. Забереш у людей пам'ять – і вони перестануть бути народом» [4].

«Рекреації» [2], «Московіада» [1] Юрія Андруховича часто звертаються до питання збереження культурної пам'яті, переплітаючи сучасність з історичними алюзіями, висміюючи радянське минуле і пошуки нової ідентичності: «Світ – це велика сцена, а ми на ній – актори, що давно забули свої ролі» [1].

Текст створюється не буквальним з'єднанням цитат, штампів, культурних кодів; процес з'єднання-творення тексту відбувається у свідомості/підсвідомості письменника. Слід зазначити, що інтертекстуальні зв'язки у літературному тексті являють собою розгалужену систему. На наш погляд, необхідними робочими заходами під час аналізу інтертекстуальної ситуації у літературному тексті мають бути:

- 1) виявлення джерел запозичень;
- 2) позначення способів їх реалізації у тексті;
- 3) установлення процесуальної ролі у структурі і смислотворенні;
- 4) осягнення генеративної природи і смислового обсягу твору.

У сучасному літературознавстві наявні такі форми (типи) інтертекстуальності:

1. авторська (світоглядна). Даний вид пов'язаний із впливом світогляду або культурного досвіду автора на його твір. Автор використовує ідеї, мотиви, образи, що вже існують у культурі, для вираження власного бачення. До прикладу, Тарас Шевченко у своїй поезії часто звертається до біблійних мотивів, таких як тема вигнання чи страждань, що перегукуються з історіями з Біблії, але відображають його особистий погляд на долю України;

2. зовнішня (структурна). Зазначена категорія інтертекстуальності стосується запозичення зовнішніх формальних елементів, таких як струк-

тура сюжету, жанр, стиль. Так, Леся Українка у «Кассандрі» структурує драму на основі давньогрецької трагедії, дотримуючись її канонічних елементів;

3. внутрішня (сміслова) зводиться до створення всередині твору перекликувань із іншими текстами через алюзії, цитати, натяки;

4. читацька (інтерпретаторська) відбувається в процесі ґрунтовного аналізу тексту читачем. Цільова аудиторія аналізує твір через призму свого досвіду, знань або культурного контексту. «Кобзар» Т. Шевченка для українців сприймається не лише як літературний твір, але і як символ боротьби за незалежність, що зумовлено історичним контекстом;

5. аналітична – літературознавчий/критичний аналіз тексту, коли дослідники виявляють зв'язки між творами. У дослідженнях творчості Франка виявляються зв'язки з філософією Ф. Ніцше, що допомагає краще зрозуміти ідейний контекст його творів.

Важлива не стільки класифікація, певна система типів інтертекстуальності, скільки їхній функціональний бік. В такому випадку слід з'ясувати, з якою метою і для досягнення якого ефекту письменники звертаються до текстів своїх попередників і сучасників, яка роль вставних елементів, операторів дії. У зазначених роботах із вивчення функцій інтертексту простежується думка про протиставлення інтертекстуальності літературному способу, свідомо використовуваному авторами. Через таке постструктуралістське розуміння вся літературна творчість може сприйматися як факт своєрідного колективного несвідомого, тобто всяка діяльність художньо-обдарованої особистості сприймається незалежно від її волі, бажання, свідомості. Йдеться не про слабкість творчих зусиль, а про обов'язкову дискурсивну умову оповідання-листа.

Інтертекстуальні контакти осмислюються дослідниками як тропи (метонімія), а найбільш адекватним для текстового читання (інтерпретації, осягнення смислу) є поверхневий рух ланцюжком метонімії. За рахунок цього може відбутися збереження форми вихідного тексту при відмові від семантичного змісту; якщо матиме місце пародіювання – вціліє знакова форма, що стає змістом новостворюваного твору, при пастиші втримуються у новому творі як формальні, так і семантичні особливості попередніх текстів і при стилістичних перетвореннях, що відбуваються у рамках одного жанру, не зникнуть його конститутивні структурно-тематичні особливості.

За тим, як проявляється інтертекстуальність у тексті – безпосередньо чи опосередковано, фіксовано чи динамічно, можна розрізнити три основні типи зв'язків:

1) «цитати» – текстуальні зв'язки – безпосередні прояви в тексті, його співвідношення з іншими текстами;

2) «ремінісценції» – контекстуальні зв'язки – опосередковані, сприйняті через контекст, до проявів у ньому текстів;

3) «алюзії» – метатекстуальні зв'язки – безпосередньо-опосередковані, тобто сприймаються безпосередньо, але через твір як динамічну форму тексту [3, с. 36].

Поняття цитати може розумітися як у вузькому сенсі, на відміну від алюзії та ремінісценції точне відтворення якого-небудь фрагмента «чужого» тексту, так і в широкому, коли вона позначає будь-який елемент чужого тексту, включений в авторський (власний) текст. Під цитатою ми розумітимемо точне або перекладне відтворення «чужого» тексту. Під алюзією зазвичай мають на увазі натяк на історичну подію, побутовий і літературний факт, ймовірно відомий читачеві. Ремінісценція в широкому сенсі має на увазі спогад про художній образ, твір або запозичення автором (частіше несвідоме) художнього образу або будь-яких елементів «чужого» твору. Ремінісценцію також можна розуміти у вузькому сенсі, як відсилання до події з життя іншого автора, що безумовно впізнана.

Згідно із зазначеним, репрезентація інтертекстуальних включень може бути дуже широкою: від запозичення з іншого тексту у вигляді одного слова до цілого роману всередині іншого. Про інтертекстуальність може свідчити посилання на першоджерело в тексті, але, маючи запас певних фонових знань, читачеві самому необхідно докласти зусиль для виявлення і розкриття первісного тексту. Підвищенню пізнавального інтересу, внаслідок чого адресат отримує більше задоволення від сприйняття прочитаного, сприяє така творча робота думки читача.

Ще в класичній українській літературі інтертекстуальність проявлялася у формі діалогу з народною творчістю, біблійними текстами та європейською класикою. Наприклад, творчість Тараса Шевченка сповнена відсилань до біблійної символіки та народних пісень. У поемі «Кавказ» автор використовує алюзії на біблійні мотиви страждання та мучеництва, водночас створюючи контекст національної боротьби за свободу. Такі інтертекстуальні маркери слугували не лише есте-

тичною функцією, а й засобом підсилення ідеологічного посилання твору. Інший приклад – творчість Івана Франка, зокрема його поема «Мойсей». Тут також бачимо глибоку інтертекстуальність із біблійними сюжетами, які автор переосмислює у контексті національно-визвольної боротьби українського народу. Через образ Мойсея, який веде свій народ до обіцяної землі, Франко проводить паралелі з українським прагненням до свободи та самовизначення.

У XX ст., особливо в період модернізму, інтертекстуальність набуває нових форм. Українські письменники цього періоду починають активно використовувати європейські літературні традиції, поєднуючи їх із національною тематикою. Валер'ян Підмогильний у романі «Місто» звертається до тем урбанізації та психологізму, характерних для європейського модернізму, водночас зберігаючи глибоке занурення в український контекст. Постмодернізм, що прийшов до української літератури наприкінці XX ст., значно змінив підхід до інтертекстуальності. Письменники, такі як Юрій Андрухович, Оксана Забужко чи Сергій Жадан, почали використовувати інтертекст як інструмент деконструкції традиційних наративів та ідентичностей. Наприклад, роман Андруховича «Перверзія» насичений алюзіями на класичні твори світової літератури, музику, мистецтво, що створює своєрідний культурний лабіринт для читача. У цьому творі інтертекстуальність стає не лише фоном, а й ключовим елементом структури тексту. Оксана Забужко у романі «Польові дослідження з українського сексу» звертається до інтертекстуальності як до засобу осмислення жіночої ідентичності та постколоніального стану українського суспільства. Її текст сповнений філософських та літературних рефлексій, що створює багатшарову структуру, де особисте переплітається із загальнонаціональним та універсальним.

У XXI ст. інтертекстуальність в українській літературі стала ще більш різноманітною та гнучкою. Сучасні автори активно залучають до своїх творів не лише класичні літературні джерела, а й масову культуру, інтернет-меми, попмузику та кіно. Це свідчить про демократизацію літературного простору та відкритість до глобальних культурних процесів. Сергій Жадан, один із найяскравіших представників сучасної української літератури, у своїх творах використовує інтертекстуальні посилання на радянську епоху, попкультуру та західну літературу. Його роман «Ворошиловград» наповнений алюзіями на радянські реалії та пострадянське суспільство, що дозволяє автору

створити глибокий контекст для осмислення сучасної української ідентичності. Важливо зазначити, що інтертекстуальність у сучасній українській літературі часто має іронічний або навіть пародійний характер, що тим самим комплексно відображає постмодерністську тенденцію до гри з текстами, деконструкції усталених наративів та створення нових значень через взаємодію різних культурних пластів.

Останні десятиліття характеризуються стрімким розвитком цифрових технологій та глобалізаційних процесів, що значно вплинули на характер інтертекстуальності в українській літературі. Завдяки Інтернету автори мають доступ до безмежного культурного ресурсу, що дозволяє їм інтегрувати у свої твори різноманітні інтертекстуальні літературні елементи з усього світу. Крім того, соціальні мережі та цифрові платформи створюють нові форми текстуальної взаємодії, де інтертекстуальність стає ще більш динамічною та

інтерактивною. Наприклад, багато сучасних українських письменників використовують свої блоги, соціальні мережі або мультимедійні проєкти як платформи для експериментів із текстом та інтертекстуальністю.

Висновки. Інтертекстуальність завжди була важливим інструментом у літературній творчості, але її форми та функції значно еволюціонували з часом. Від класичних алюзій на біблійні тексти та народну творчість до сучасних інтеграцій попкультури та цифрових технологій – українська література демонструє здатність адаптуватися до нових культурних реалій, зберігаючи при цьому свою унікальну ідентичність. Сучасні українські автори використовують інтертекстуальність не лише як засіб художньої виразності, а і як потужний інструмент осмислення національної та особистої ідентичності в умовах глобалізації та постколоніальних трансформацій.

Список літератури:

1. Андрухович Ю. Московіада. Роман жажів. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. 152 с.
2. Андрухович Ю. І. Рекреації : романи. Київ : Час, 1997. 287 с.
3. Білічак О. І. Поетика лірики Євгена Плужника : дис... к.ф.н. : 10.01.01 «Українська література» (035 Філологія) / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2019. 200 с.
4. Забужко О. Музей покинутих секретів: роман. Київ : Спадщина, 2012. 832 с.
5. Забужко О. Польові дослідження з українського сексу. «Факт», Київ. 2006. 120 с.
6. Іванюха Т. В., Полякова Г. О. Інтертекстуальність як жанротвірний чинник у сучасній українській есеїстиці. *Держава та регіони*. Серія «Соціальні комунікації». 2015. № 3 (23). с. 43–48.
7. Кабацій М. Рейтинг бестселерів: які книги українці купували найчастіше у 2023 році. Українська правда : веб-сайт. URL: <https://life.pravda.com.ua/culture/6571cdcabf328/> (дата звернення: 04.02.2025).
8. Переломова О. С. Лінгвокультурні коди інтертекстуальності українського художнього дискурсу: діахронічний аспект: монографія. Суми : Вид-во СумДУ, 2008. 208 с.
9. Матіос М. Солодка Даруся. Львів: ЛА «ППРАМІДА». 2011. 200 с.

Cherniavska S. M., Shokurov O. V., Dyachenko O. V. INTERTEXTUALITY IN CONTEMPORARY LITERATURE: TRADITIONS AND INNOVATIONS

The article examines the phenomenon of intertextuality as a key characteristic of contemporary literature, which manifests itself in the interaction of texts, citations, reminiscences, and allusions to previously published literary works. Intertextuality is positioned not only as a means of artistic expression, but also as a way of forming new meanings in postmodern discourse. The author analyzes how contemporary writers use classical literary traditions to create innovative texts that go beyond the traditional understanding of literary creativity. The focus is on the intertextual strategies that allow authors to rethink cultural codes, as well as the mechanisms of influence of these strategies on the perception of readers.

Special attention is paid to the relationship between tradition and innovation in literature. On the one hand, intertextuality contributes to the preservation of cultural heritage by ensuring the continuity of the literary process through references to canonical works. On the other hand, intertextual elements become a tool for experimenting with genres, styles, and forms, allowing authors to expand the boundaries of literary expression. The article examines examples of works of contemporary Ukrainian and world literature in which intertextuality serves as a means of intellectual play with the reader, creating multilayered meanings and challenging traditional interpretations of the text. It is noted that intertextuality in contemporary literature is a way of reflecting globalization processes and the growth of information flow, which forms new ways of perceiving the text. The article analyzes how intertextuality affects the reader, stimulating active involvement in the interpretive process. The reader becomes a co-author, since understanding the text

depends on his or her ability to recognize intertextual references and interconnections. This, in turn, increases the intellectual level of interaction between the author and the reader, making the literary work polyphonic in nature. In conclusion, it is emphasized that intertextuality is an important factor of aesthetic innovation in contemporary literature.

Key words: *innovation, intertextuality, experiment, quotation, reminiscence.*